

BP ANDRZEJ F. DZIUBA

DOI 10.56898/st.10131

ORĘDZIE MIŁOSIERNEJ MIŁOŚCI BLIŹNIEGO

Treść: 1. Wprowadzenie. 2. Oczekiwania Jezusa względem człowieka. 3. Odpowiedź człowieka – czyny miłosierdzia. 4. Czyn miłosierny. 5. Słowo miłosierdzia. 6. Modlitwa jako czyn miłosierdzia. 7. Cierpienie jako czyn miłosierdzia. 8. Dążenie do doskonałości jak czyn miłosierdzia. Podsumowanie.

1. Wprowadzenie

Wymownym jest wskazanie Jana Pawła II: „Człowiek dociera do miłosiernej miłości Boga, do Jego miłosierdzia o tyle, o ile sam przemienia się wewnątrznie w ducha podobnej miłości w stosunku do bliźnich”.¹ Miłosierdzie jest drugim imieniem miłości², miłości, która gotowa jest do zaspokojenia wszelkich potrzeb człowieka, a szczególnie do daru przebaczenia, do wydobywania dobra spod wszelkich nawarstwień zła³. „Nic tak nie jest potrzebne człowiekowi, jak miłosierdzie Boże”⁴, „że nie ma dla człowieka innego źródła nadziei, jak miłosierdzie Boga”⁵. Tego miłosierdzia, tej miłości

Bp Andrzej F. Dziuba – prof. dr hab., biskup diecezjalny łowicki, profesor nauk teologicznych, kierownik Katedry Historii Teologii Moralnej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Przewodniczący Rady Naukowej Konferencji Episkopatu Polski, członek Zespołu ds. Kontaktów z Konferencją Episkopatu Francji, członek Kościelnej Komisji Konkordatowej, przewodniczący Zespołu ds. Szkolnictwa Wyższego, przewodniczący Zespołu ds. Stypendiów Naukowych i Językowych, delegat Konferencji Episkopatu Polski na Międzynarodowe Kongresy Eucharystyczne. Naczelný kapelan Związku Polskich Kawalerów Maltańskich.

¹ Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, Città del Vaticano 1980, nr 14.

² Por. tamże, nr 7.

³ Por. tamże, nr 6.

⁴ Jan Paweł II, *Nieustannie błagajmy o miłosierdzie Boże*. Przemówienie w sanktuarium Miłosierdzia Bożego, Kraków-Łagiewniki, 7.06.1997, „L' Osservatore Romano” 18:1997, nr 7, nr 1. Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, nr 15.

⁵ Jan Paweł II, *Zawiercie cały świat Bożemu miłosierdziu*. Homilia podczas Mszy św., z okazji konsekracji świątyni Bożego Miłosierdzia, Kraków-Łagiewniki, 17.08.2002, „L' Osservatore Romano” 23:2002, nr 9, nr 1.

można nauczyć się, jedynie wnikając w tajemnicę miłości Boga. Wpatrując się w Niego, jednocząc się z Jego ojcowskim Sercem, stajemy się zdolni patrzeć na siostry i braci nowymi oczyma, w postawie bezinteresowności i solidarności, hojności i przebaczenia. Bóg mieszka w ludziach, „w takiej mierze, w jakiej miłują się wzajemnie, ponieważ miłości ku Bogu nie wolno oddzielać od miłości ku braciom”⁶.

Konsekwencje największego przykazania, sięgające Starego Przymierza (por. Pwt 6, 5; Kpł 19, 18), pokazuje, że miłość Boga - to wspólnota naszych i Bożych pragnień. Miłość ludzi - to troska o ich sprawy (por. Mt 22, 34-40; Mk 12, 28-34). To faktycznie jedno podwójne przykazanie stanowiące oś moralną i duchową chrześcijaństwa. Złączenie ich w jedno dowodzi istnienia współzależności: jeśli nie kochamy Boga, nie jesteśmy w stanie kochać człowieka, i odwrotnie, nie kochając swego bliźniego, nie możemy kochać Boga (por. 1 J 4, 19-5, 3)⁷.

Siostra Faustyna Kowalska w swym „Dzienniczku” proponuje interesującą refleksję w tej tematyce. Jest to nowość w teologicznym pochyłaniu się nad tym zagadnieniem, które jednocześnie jawi się to jako ważny element teologii duchowości. Analiza tego zagadnienia winna zatem bardziej kompleksowo rozeznaczyć ewangelizacyjne orędzie miłości miłosiernej wobec bliźnich. Przy tej refleksji trzeba zawsze pamiętać, że „Dzienniczek” nie jest studium naukowym i kieruje się zupełnie innymi zasadami namysłu teologicznego. Choć jednocześnie jest doskonałym traktatem teologicznym, dlatego w tekście będzie jawić się bogactwo przywołań tego niepowtarzalnego dzieła św. Faustyny Kowalskiej.

2. Oczekiwania Jezusa względem człowieka

Święta Faustyna notuje słowa Jezusa: „Żądam od ciebie uczynków miłosierdzia, które mają wypływać z miłości ku Mnie. Miłosierdzie masz okazywać zawsze i wszędzie bliźnim, nie możesz się od tego usunąć, ani wymó-

⁶ *Bóg Ojciec miłosierdzia*, Oficjalny dokument Papieskiego Komitetu Obchodów Wielkiego Jubileuszu, Katowice 1998, s. 115.

⁷ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, Città del Vaticano 2018, nr 86; J. Coppens, *La doctrine biblique sur l'amour de Dieu et du prochain*, „Ephemerides theologicae lovanienses” 40:1964, s. 252-299; C. Spicq, *La morale de l'agape selon le Nouveau Testament*, „Lumiere et vie” 1955, nr 21, s. 102-109; R. Schnackenburg, *Nauka moralna Nowego Testamentu*, Warszawa 1983, s. 95-99.

wić, ani uniewinnić”⁸. I na innym miejscu: „Patrz w miłosierne Serce Moje i odbij litość Jego we własnym sercu i czynie, abys ty, która głosisz światu miłosierdzie Moje, sama nim płonęła”⁹. Jan Paweł II doda: „Objawienie miłości i miłosierdzia ma w dziejach człowieka jedna postać i jedno imię. Nazywa się: Jezus Chrystus”¹⁰, albowiem „przez Chrystusa i w Chrystusie Bóg wychodzi na poszukiwanie człowieka i czyni to z potrzeby ojcowskiego serca”¹¹.

Święta podaje także sposoby czynienia miłosierdzia w życiu, tłumacząc przy tym, że zawiera się w nich pełnia miłosierdzia, za niezbitym dowodem miłości ku Bogu¹² oraz że łatwo je spełnić każdemu człowiekowi, nawet najbiedniejszym¹³. Mateuszowy rozrachunek z miłości stanowi podsumowanie nauki Jezusa o miłości Boga i bliźniego (por. Mt 25, 31-44). Tak więc, pełnienie dzieł miłości lub zaniechanie ich, jest decydowaniem o swoim wiecznym losie. Każdy człowiek będzie miał szansę zdania sprawy ze swej postawy miłości. Kryterium oceny będzie stosunek do „najmniejszych”, z którymi utożsamia się Jezus¹⁴.

Św. Faustyna stopniuje uczynki miłosierdzia: pierwsze – czyn, drugie – słowo (przez przebaczenie i pocieszenie), trzecie – modlitwa¹⁵. „Jednak wiele większą ma zasługę miłosierdzie ducha, na które nie potrzeba mieć ani pozwolenia, ani spichlerza, jest ono przystępne dla wszelkiej duszy”¹⁶. Dodaje przy tym ostrzeżenie Jezusa, że nawet wiara najsilniejsza, nic nie

⁸ F. Kowalska, *Dzienniczek*, Kraków 1983, nr 742.

⁹ Tamże, nr 1688.

¹⁰ Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, Città del Vaticano 1979, nr 9. Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, nr 2; Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris missio”*, Città del Vaticano 1990, nr 12.

¹¹ Jan Paweł II, *List apostolski „Tertio millennio adveniente”*, Città del Vaticano 1994, nr 7.

¹² Por. F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 742; I. Różycki, *Nabożeństwo do Miłosierdzia Bożego*, Kraków 1999, s. 41; *Piękno i bogactwo Miłosierdzia*, red. Siostry Zgromadzenia Matki Bożej Miłosierdzia, Kraków 2004, s. 19, 109-110, 162; *W szkole miłosierdzia świętej Siostry Faustyny*, red. Siostry Zgromadzenia Matki Bożej Miłosierdzia, Kraków 2003, s. 40.

¹³ Por. F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 1158; H. Wejman, *Zbawcza wartość duchowości miłosierdzia*, Poznań 1999, s. 102.

¹⁴ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 95-108; J. Gnilka, *Il Vangelo di Matteo*, t. 2, Brescia 1991, s. 533-554; V. K. Agbanou, *Le discours eschatologique de Matthieu 24-25: tradition et rédaction*, Paris 1983, s. 170-174; A. Feuillet, *Le caractère universel du jugement et la charité sans frontières en Mt 25,31-46*, „Nouvelle revue théologique” 102(1980), s. 179-196.

¹⁵ Por. F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 163, 742, 1158; H. Wejman, *Zbawcza wartość*, s. 101-102; J. Orchowski, *Święta Siostra Faustyna i Boże Miłosierdzie*, Nowy Sącz 2002, s. 61.

¹⁶ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 1317.

pomoże bez uczynków¹⁷, a Pan nie przyzna się do duszy, która nie odzwierciedli Jego miłosierdzia¹⁸. Potrzeba odważnego przyznania się do Chrystusa jest podyktowana nadzieją przyszłej nagrody w postaci przyznania się Chrystusa do tych, co Go wyznają na ziemi (por. Łk 12, 8-9).

Podstawą kultu Bożego Miłosierdzia, o którym pisze św. Faustyna, jest bezgraniczna ufność w Miłosierdzie Boże i spełnianie czynów miłosierdzia, które są odpowiedzią człowieka na otrzymany dar miłości Boga¹⁹. „Bądź zawsze miłosierna, notuje Święta słowa Jezusa, jako Ja miłosierny jestem. Kochaj wszystkich z miłości ku Mnie, choćby największych wrogów, aby się mogło w całej pełni odbić w sercu twoim miłosierdzie Moje”²⁰. Gdy trudno jest znaleźć argument przemawiający za tym, aby okazać miłość bliźniemu, wówczas koronnym argumentem staje się to, że Bóg okazuje miłosierdzie wszystkim, bez wyjątku.

Zatem każdy, kto doświadczył miłości Boga i ludzi, będzie zdolny okazać miłość, nawet nieprzyjaciółom. Jezus chce, aby w postawach uczniów można było ujrzeć miłość Boga do całego stworzenia i doświadczyć jej (por. Łk 6, 27-36; Mt 5, 38-48). Miłosierdzie ma się wyrażać także w niewyczerpanej gotowości do wzajemnego przebaczenia sobie (por. Ef 4, 32)²¹. Człowiek doświadczający miłosierdzia Boga, powinien sam stawać się miłosierny; winien naśladować miłosiernego Ojca (por. Łk 6, 36).

To odwzorowywanie Pana, które następuje przez „miłość i miłosierdzie”²² sprawia, że człowiek coraz pełniej „widzi wokoło siebie nieustanne potrzeby udzielania się przez czyn, słowo i modlitwę”²³, aż do zupełnej ofiary z siebie za zbawienie braci²⁴. Kulminacyjnym momentem wydaje się tu wołanie Św.

¹⁷ Por. tamże, nr 742; I. Różycki, *Nabożeństwo*, s. 42.

¹⁸ Por. F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 1148,

¹⁹ Por. tamże, nr 294, 379, 548, 687, 718, 929, 1059, 1146, 1273, 1452, 1520, 1602, 1777; J. Kamieniecka, *Postawa ufności Bogu miłosiernemu w życiu chrześcijańskim w świetle wybranych pism Sługi Bożego Księdza Michała Sopoćko*, Warszawa 1998, s. 143-144 (mps Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie); *W szkole miłosierdzia*, s. 18-21.

²⁰ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 1695; Por. tamże, nr 167, 1777.

²¹ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 81, 113, 118; KK 40; Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, Città del Vaticano 2013, nr 46; R. Tremblay, *Radicali e fondati nel Figlio. Contributi per una morale di tipo filiale*, Roma 1977, s. 40-44; E. Bosetti, *Il Figlio e i figli di Dio. Etica filiale del Nuovo Testamento*, „Rivista di teologia morale” 36(2004), s. 227-230; R. Tremblay, *L'„innalzamento” del Figlio, fulcro della vita morale*, Roma 2001, s. 69-77.

²² F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 1242, 1446.

²³ Tamże, nr 1313.

²⁴ Por. tamże, nr 308, 1316; E. Siepak, N. Dłubak, *Duchowość świętej Faustyny*, Kraków 2000, s. 50.

Faustyny: „Jezu mój, przemień mnie w Siebie, bo Ty wszystko możesz”²⁵ i Jej piękna modlitwa o tę przemianę: o miłosierne oczy, uszy, język, ręce, nogi, serce, by miłosierdzie Pana mogło przejść przez Jej serce do bliźnich²⁶.

To dążenie do świętości przez zjednoczenie z Jezusem Miłosiernym w całym życiu już samo w sobie, jak notuje w „Dzienniczku” Faustyna, jest aktem miłosierdzia gdyż włącza nas w zbawcze dzieło Boga. Jezus mówi: „jeżeli dążysz do doskonałości, wiele dusz uświęcisz, a jeżelibyś nie dążył do świętości, tym samym wiele by dusz pozostało niedoskonałymi”²⁷. Pragnienie Faustyny ofiarowania siebie dla zbawienia braci znalazło odzwierciedlenie w idei nowego Zgromadzenia, którego zażądał Jezus i któremu jako zadanie dał wielbienie Bożego Miłosierdzia, przygotowanie świata na Jego powtórne przyjście²⁸, pośredniczenie między ziemią a niebem²⁹, wypraszenie miłosierdzia dla świata a zwłaszcza dla kapłanów i osób zakonnych³⁰.

Faustyna notuje: „celem twoim jest i towarzyszek twoich łączyć się ze Mną jak najściślej przez miłość. Jednąć będziesz ziemię z niebem, łagodzić będziesz słuszny gniew Boży, a wypraszać będziesz miłosierdzie dla świata. Oddaję ci w opiekę dwie perły drogocenne Sercu Mojemu, a nimi są dusze kapłanów i dusze zakonne, za nich szczególnie modlić się będziesz, ich moc będzie w wyniszczeniu waszym. Modlitwy, posty, umartwienia, prace i wszystkie cierpienia, łączyć będziesz z modlitwą, postem, umartwieniem, pracą, cierpieniem Moim, a wtenczas będą miały moc przed Ojcem Moim”³¹. To ciągle pytanie o czynienie dobra ze względu na Boga (por. Mt 6, 1-6.16-18)³².

3. Odpowiedź człowieka – czyny miłosierdzia

Przytaczając słowa Jezusa, proponuje nam – Święta rachunek sumienia z czynów miłości bliźniego: „czy miłością twoją ku bliźnim kieruje miłość

²⁵ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 166.

²⁶ Por. tamże, nr 163; E. Siepak, N. Dłubak, *Duchowość*, s. 49.

²⁷ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 1165. Por. H. Wejman, *Zbawcza wartość*, s. 100.

²⁸ Por. F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 435, 625, 1155.

²⁹ Por. tamże, nr 438, 570.

³⁰ Por. tamże, nr 531, 570, 664, 1013, 1155.

³¹ Tamże, nr 531.

³² Por. B. Gerhardsson, *Geistiger Opferdienst nach Matth 6,1-6.16-21*, w: *Neues Testament und Geschichte*. O. Cullmann zum 70. Geburtstag, red. H. Baltensweiler, B. Reicke, Zurich-Tübingen 1972, s. 69-77; C. Wiener, *Zapłata*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Doufour, Poznań-Warszawa 1973, s. 1111-1112.

Moja, czy modlisz się za nieprzyjaciół? – Czy życzysz dobrze tym, którzy w jakikolwiek sposób cię zasmucili, albo obrazili?”³³. I jednocześnie odpowiada na kartach „Dzienniczka”, jak w praktyce codziennego życia powinna przejawiać się ta miłość. Odpowiada także czym ona jest, skąd czerpie swoją moc, jak daleko może i powinna się posunąć.

Uczeń Jezusa, który kształtuje swoje życie zgodnie z Jego nauką, musi liczyć się ze sprzeciwem ludzi, odrzucających takie poglądy i postawy (por. J 15, 20). Nawet oni jednak są bliźniami, którym jesteśmy dłużni miłość (por. Rz 13, 8). Jest to wezwanie do naśladowania Boga, którego miłość dotyczy wszystkich ludzi bez wyjątku (por. Kpł 19, 18). Miłość nieprzyjaciół jest trudna, ale możliwa. Potrzeba jednak głębszego zrozumienia miłości w ogóle. Nie chodzi bowiem tylko o uczucie. Kochać nieprzyjaciela oznacza chcieć dla niego dobra, rezygnując z pragnienia zemsty (por. Mt 5, 43-48)³⁴.

„O wielkości człowieka świadczy czyn, a nie słowo, ani uczucie, pisze św. Faustyna, dzieła, które z nas wypłynęły, te o nas mówić będą. Jezu mój, nie dozwól mi na marzenia, ale daj mi odwagę i siłę do spełnienia woli Twojej świętej”³⁵ i dodaje „Jezu mój, wiem, że Ty tak postępujesz z nami, jak i my postępujemy z bliźniami”³⁶. Tłumaczy również, że wielkość człowieka polega „nie na czynach wielkich, ale na wielkiej miłości. Miłość ma wartość i ona nadaje wielkość czynom naszym, chociaż uczynki nasze są drobne i pospolite same z siebie, to wskutek miłości stają się wielkie i potężne przed Bogiem”³⁷. Ludzie będą sądzeni według swych uczynków miłosierdzia (por. Iz 58, 7; Hi 22, 6-7; Syr 7, 32-35), a nie według jakichś nadzwyczajnych czynów (por. Mt 7, 22-23; 25, 31-46)³⁸.

³³ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 1768.

³⁴ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 60, 81; G. Bouwman, *L'imitazione di Cristo nella Bibbia*, Bari 1969, s. 72-77; J. Salij, *Wielowarstwowość naśladowania Boga*, w: *Powołanie człowieka*, t. 3: *Być człowiekiem*, red. B. Bejze, Poznań - Warszawa 1974, s. 257-269; C. Caffarra, *Viventi in Cristo*, Milano 1981, s. 17-21; G. Giavini, *Le norme etiche della Bibbia e l'uomo d'oggi*, t. 2: *Il discorso della montagna nella problematica attuale circa il valore delle norme etiche del Nuovo Testamento*, „Scuola cattolica” 100:1972, s. 92-96.

³⁵ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 663.

³⁶ Tamże, nr 692.

³⁷ Tamże, nr 889.

³⁸ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 103, 95-99, 110; Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, Città del Vaticano 1993, nr 45; G. Barth, *Das Gesetzesverhältnis des Evangelisten Matthäus*, w: G. Bornkamm, G. Barth, H. J. Held, *Überlieferung und Auslegung in Matthäusevangelium*, Neukirchen - Vluyn 1965, s. 82-86; Stuhlmacher, *Versöhnung, Gesetz und Gerechtigkeit. Aufsätze zur biblischen Theologie*, Göttingen 1981,

Jednakże, aby nasze czyny miłosierdzia miały taką wartość i nie były tylko filantropią, miłość nasza musi czerpać swoją moc z Boga. Faustyna pisze: „Z Jezusa czerpię siłę do walki ze wszystkimi trudnościami i sprzeciwami. Pragnę przejść w Jezusie, abym mogła się doskonale oddać душom. Bez Jezusa nie zbliżyłabym się do dusz, bo wiem, czym jestem sama z siebie. Wchłaniam Boga w siebie, aby Go oddać душom”³⁹.

Napełnienie Bogiem, zjednoczenie z Nim, jest źródłem czynów miłosierdzia i mocą, która pozwala człowiekowi na pełne zaangażowanie w Boże dzieło zbawienia, tak, że może on za św. Faustyną powiedzieć „żyję dla dusz, aby ich przyprowadzić do miłosierdzia Twego Panie”⁴⁰. Święta w swoich pismach podkreśla bardzo mocno potrzebę głębokiego pragnienia „zbawienia dusz” i takiego właśnie ukierunkowania wszystkich swoich wysiłków. Nie umniejsza przez to wartości czynów miłosierdzia skierowanych na pomoc bliźnim w potrzebach doczesnych, ale patrzy na tę pomoc w perspektywie eschatologicznej⁴¹. Przecież „zbawienie, potęga i królowanie” (Ap 12, 10) należą ostatecznie i nieodwołalnie do Boga i do Chrystusa. Chrześcijanie stają się uczestnikami tego zwycięstwa dzięki zbawczej krwi Nowego Przymierza i dzięki wierności Bogu wśród prześladowań (por. Ap 12, 10-18; Hbr 2, 3).

To ukierunkowanie na zbawienie braci ukazuje jako jeden z podstawowych motywów wszelkich podejmowanych działań, jako konieczną cechę chrześcijańskich czynów miłosierdzia. Jest to jakby znamię wyciśnięte na każdym akcie miłości bliźniego, od czynu przez słowo, modlitwę, cierpienie, aż do całkowitej ofiary z siebie, do ofiarowania nawet własnej śmierci za braci⁴².

Nie ma miłości do Jezusa bez miłości do bliźnich. Jezus, który żąda miłości dla siebie, żąda także miłości dla bliźniego. Miarą tej miłości jest miłość Jezusa do uczniów. Moralność chrześcijańska nie realizuje abstrakcyjnego wzoru, nie polega na podporządkowaniu się bezosobowemu prawu, lecz na miłości do osoby, która przejawia się w myślach, uczynkach i dzia-

s. 42-65; T. Halik, *Dotknij ran*, Kraków 2010, s. 94, 198-199; J.-P. Collange, *De Jésus à Paul: Letique du Nouveau Testament*, Genève 1980, s. 45-51; H.-D. Wendland, *Etica del Nuovo Testamento*, Brescia 1975, s. 21-25; R. Schnackenburg, *Nauka moralna Nowego Testamentu*, s. 60-69.

³⁹ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 193. Por. E. Siepak, N. Dłubak, *Duchowość*, s. 50-56; *Piękno i bogactwo Miłosierdzia* s. 21, 127-128.

⁴⁰ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 971.

⁴¹ Por. tamże, nr 39, 207, 429, 516, 639-641, 865-867, 923-932, 1031-1036, 1052-1055.

⁴² Por. tamże, nr 135-137, 308-309, 1103, 1680.

łaniu. Dowodem największej miłości jest ofiara z życia złożona za drugiego człowieka. Ten dowód miłości do bliźnich dał Jezus na krzyżu, a uczniowie dali go w życiu apostołskim (por. J 13, 34; 15, 12-17)⁴³.

Podjęmowane czyny miłosierdzia dzieli wprawdzie Święta, stopniując, na: czyn, słowo, modlitwę, ale jednocześnie wiele miejsca w swoich pismach poświęca innym aktom, jakimi są cierpienie czy dążenie do doskonałości, które również ukazuje jako czyny miłości bliźniego. To napomnienie streszcza wiele elementów przykazania miłości, oczekując braterstwa (por. 1 P 2, 17), harmonii serca (por. Rz 12, 9-13), przebaczenia nieprzyjaciołom (por. Mt 5, 44; 1 Tes 5, 15; Rz 12, 14.17-21)⁴⁴. Wzorem takiej postawy jest Chrystus, który cierpiał jako sprawiedliwy za niesprawiedliwych (por. 1 P 3, 8-18)⁴⁵.

4. Czyn miłosierny

„Pali się duch mój, pisze św. Faustyna, w miłości czynnej, nie tracę czasu na żadne marzenia, biorę każdą chwilę pojedynczo, bo ta jest w mocy mojej; przeszłość nie do mnie należy, przyszłość nie moja, czas obecny wykorzystać staram się całą duszą”⁴⁶. Zresztą, jak wskazuje Jan Paweł II, „nadszedł czas, aby orędzie o Bożym miłosierdziu wlało w ludzkie serca nadzieję i stało się zarzewiem nowej cywilizacji – cywilizacji miłości”⁴⁷. To jednocześnie wielkie zadanie ewangelizacyjne.

Wiara pokazuje, że „miłość ta zdolna jest do pochylania się nad każdym synem marnotrawnym, nad każdą ludzką nędzą, nade wszystko zaś

⁴³ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, nr 40; Franciszek, *Encyklika „Luem fidei”*, nr 16; Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, Città del Vaticano 2005, nr 13; R. Tremblay, *Radicati e fondati nel Figlio*, s. 40-47; J. B. Brantschen, *Dlaczego istnieje cierpienie? Wielkie pytanie do Boga*, Kraków 2012, s. 84; R. Tremblay, *Voi, luce del mondo... La vita morale dei Cristiani: Dio fra gli uomini*, Bologna 2003, s. 67-80.

⁴⁴ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2002, nr 1717; B. Häring, *Liberi e fedeli in Cristo. Teologia morale per laici*, t. 1, Roma 1980, s. 317-320; F.-X. Durrwell, *Il Padre. Dio nel suo misterio*, Roma 1998, s. 199-202; R. Tremblay, *L'„innalzamento” del Figlio*, s. 69-77.

⁴⁵ Por. Franciszek, *Adhortacja apostołska „Gaudete et exsultate”*, nr 73, 113; Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, Città del Vaticano 2007, nr 2; s. Panimolle, *Lettura pastorale del Vangelo*, t. 3, Bologna 1984, s. 315-319; A. Scola, *Chi e la Chiesa? Una chiave antropologica e sacramentale per l'ecclésiologia*, Brescia 2005, s. 214-217.

⁴⁶ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 351.

⁴⁷ Jan Paweł II, *Bądźmy świadkami miłosierdzia*. Homilia podczas Mszy św. beatyfikacyjnej, Błonia krakowskie, 18.08.2002, „L'Osservatore Romano” 23:2002, nr 9, nr 3.

nad nędzą moralną, nad grzechem. Kiedy zaś to czyni, ów, który doznaje miłosierdzia, nie czuje się poniżony, ale odnaleziony i <<dowartościowany>>⁴⁸. Faktycznie, „w świecie jest obecna miłość (...), ta miłość jest potężniejsza od zła jakiegokolwiek, w które uwikłany jest człowiek, ludzkość, świat. Uwierzyć zaś w taką miłość, to znaczy uwierzyć w miłosierdzie”⁴⁹. O umiejętność wykorzystania czasu na czyny miłosierdzia prosi Święta w swojej modlitwie: „dopomóż mi, Panie, aby oczy, uszy, język, ręce, nogi, serce moje były miłosierne”⁵⁰, konkretyzując nam jednocześnie na czym mają te czyny polegać.

Aby były miłosierne:

Oczy – mamy nie podejrzewać nigdy i nie sądzić według zewnętrznych pozorów, ale dostrzegać w ludziach to, co piękne i pomagać im,

Uszy (słuch) – skłaniać się do potrzeb bliźnich, wystrzegać się obojętności na cierpienia i skargi bliźnich,

Język – nie mówić ujemnie o bliźnich, mieć dla każdego słowa pociechy, przebaczać,

Ręce – wyświadczać dobro bliźniemu, na siebie przyjmować to, co trudne, wymagające wysiłku, nużące,

Nogi – spieszyć z pomocą bliźnim, opanowując swoje własne znużenie i zmęczenie, aż do upodobania w służeniu bliźnim,

Serce – współczuć z cierpieniami bliźnich, być szczerym i otwartym nawet wobec tych, którzy będą nadużywać dobroci, milczeć o własnych cierpieniach⁵¹.

To jest konkretny program jaki proponuje nam święta Faustyna Kowalska i jaki sama podjęła w swoim życiu. Ukazuje Ona jednocześnie, że przyjęcie tego programu prowadzi do przemiany wewnętrznej, do zjednoczenia z Jezusem, a w rezultacie do zbawienia⁵². Faustyna pisze: „Nie mam nic dla siebie, bo wszystko rozdałam duszom, tak, że stanę w dzień sądu z niczym przed Tobą, bo wszystko rozdałam duszom, a więc nie będziesz mnie miał z czego sądzić i spotkamy się w ten dzień: Miłość z miłosierdziem”⁵³.

W związku z poszerzającym się „krajobrazem ubóstwa, świat potrzebuje dzisiaj nowej „wyobraźni miłosierdzia”, bez której „głoszenie Ewangelii – bę-

⁴⁸ Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, nr 6.

⁴⁹ Tamże, nr 7.

⁵⁰ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 163.

⁵¹ Por. tamże, nr 163.

⁵² Por. *Piękno i bogactwo Miłosierdzia*, s. 162-165; H. Wejman, *Zbawcza wartość*, s. 94-95.

⁵³ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 1426.

dące przecież pierwszym nakazem miłosierdzia – może pozostać niezrozumiane i utonąć w powodzi słów (...). Miłosierdzie czynów nadaje nieodpartą moc miłosierdziu słów⁵⁴. Chrystus jest przecież „w szczególny sposób obecny w ubogich, dlatego wobec nich Kościół winien stosować <<opcję preferencyjną>>. Poprzez tę opcję dajemy świadectwo o kształcie miłości Boga, o Jego opatrności i miłosierdziu i w pewien sposób nadal rozsiewamy w dziejach ziarna Królestwa Bożego, które sam Jezus pozostawił w czasie swego ziemskiego życia, wychodząc naprzeciw tym, którzy zwracali się do Niego z wszelkimi potrzebami duchowymi i materialnymi”⁵⁵.

5. Słowo miłosierdzie

Wśród czynów miłości bliźniego wymienia św. Faustyna także słowo miłosierdzie precyzując, że rozumie przez to przebaczenie i pocieszenie⁵⁶. Bóg-Człowiek bierze na siebie grzech świata (por. J 1,29), albowiem przyszedł, aby przebaczać i zbawiać (por. Łk 19, 10). Jezus Chrystus, objawiając miłosierdzie Ojca, potwierdza, że Bóg jest przede wszystkim Bogiem zbawiającej miłości, która znajduje swój wyraz w przebaczeniu. Później dodaje do tego jeszcze: wdzięczność, myśl czyli dobre spojrzenie, a także powstrzymywanie się od sądów⁵⁷.

Siostra Faustyna dodaje jeszcze: „Wtenczas jesteśmy najwięcej podobni do

⁵⁴ Jan Paweł II, *List apostolski „Novo millennio ineunte”*, Città del Vaticano 2001, nr 50. „Miłość miłosierna we wzajemnych stosunkach ludzi nigdy nie pozostaje (...) aktem czy też processem jednostronnym. Nawet w wypadkach, w których wszystko zdawałoby się wskazywać na to, że jedna strona tylko obdarowuje, daje – a druga tylko przyjmuje, bierze (jak np. w wypadku lekarza, który leczy, nauczyciela, który uczy, rodziców, którzy utrzymują i wychowują swoje dzieci, ofiarodawcy, który świadczy potrzebującym), w istocie rzeczy zawsze również i ta pierwsza strona jest obdarowana. A w każdym razie także i ten, który daje, może bez trudu odnaleźć siebie w pozycji tego, który otrzymuje, który zostaje obdarowany, który doznaje miłości miłosiernej, owszem, doznaje miłosierdzia” (Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, nr 14). Por. Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Pastores gregis”*, Città del Vaticano 2003, nr 73.

⁵⁵ Jan Paweł II, *List apostolski „Novo millennio ineunte”*, nr 49. Por. Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, Città del Vaticano 1988, nr 42; Jan Paweł II, *List apostolski „Novo millennio ineunte”*, nr 50.

⁵⁶ Por. F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 163, 224, 742, 1158; „Owocami miłości są radość, pokój i miłosierdzie. Miłość wymaga dobroci i upomnienia braterskiego; jest życzliwością; rodzi wzajemność; trwa bezinteresowna i hojna. Miłość jest przyjaźnią i komunią” (*Katechizm Kościoła Katolickiego*, nr 1829).

⁵⁷ Por. F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 163, 253, 719-720, 1269; H. Wejman, *Zbawcza wartość*, s. 114-115.

Boga, pisze Święta, kiedy przebaczymy bliźnim. Bóg jest miłością, dobrocią, miłosierdziem⁵⁸ i na innym miejscu: „Kto umie przebaczać, ten gotuje sobie wiele łask od Boga”⁵⁹. Natomiast Jan Paweł II przypomina: „Miłość, która dźwiga, podnosi z upadku, zaprasza do ufności”⁶⁰. Sam Jezus Chrystus „ukazał, że człowiek nie tylko doświadcza i dostępuje miłosierdzia Boga samego, ale także jest powołany do tego, ażeby sam czynił miłosierdzie drugim: <<Błogosławieni miłosierni, albowiem oni miłosierdzia dostąpią>> (Mt 5, 7)”⁶¹.

Tak niewiele trzeba, aby się nawrócić i żyć pełnią życia. Wystarczy przyjąć miłość Boga i całym sercem ją odwzajemnić. Miłość Jezusa jest bezgraniczna, niepojęta miłosierdziem wobec każdego człowieka. Wielkość serca Boga otwarta jest na powszechny plan zbawienia, aby ostatecznie wszyscy mogli przebywać w „domu Ojca” (J 14, 2). Taka jest decyzja Boga, Ojca pełnego miłosierdzia, ale otwartym pozostaje pytanie, co wybierze człowiek? (por. Łk 15, 11-32). Miłosierny Ojciec Niebieski kieruje się w swym postępowaniu nie tyle sprawiedliwością, co dobrocią i miłosierdziem. „Miłość staje się miłosierdziem wówczas, gdy wypada jej przekroczyć ścisłą miarę sprawiedliwości, ścisłą, a czasem nazbyt wąską”⁶². Ten obraz ma wiele myśli wspólnych z przypowieściami o zabłąkanej owieczce (por. Łk 15, 4-7) i zagubionej drachmie (por. Łk 15, 8-10)⁶³.

Podkreśla również znaczenie milczenia, które łączy z miłością⁶⁴, a także kontroli nad mową i wyeliminowania grzechów języka⁶⁵. Faustyna notuje: „Duch Jezusa jest zawsze prosty, łagodny, szczerzy, wszelka złośliwość, zazdrość, nieżyczliwość pokrywana uśmiechem życzliwości jest diabełkiem inteligentnym; słowo surowe, ale płynące z miłości szczerzej nie rani serca”⁶⁶. I na innym miejscu: „O mój Jezu, kiedyż będziemy patrzeć na dusze z wyższych pobudek? Kiedy nasze sądy będą prawdziwe? Dajesz nam sposobność do ćwiczenia się w uczynkach miłosierdzia, a my ćwiczymy się w sądach”⁶⁷.

⁵⁸ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 1148.

⁵⁹ Tamże, nr 390.

⁶⁰ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1995, s. 40.

⁶¹ Jan Paweł II, Encyklika „*Dives in misericordia*”, nr 14.

⁶² Tamże, nr 5.

⁶³ Por. Franciszek, Encyklika „*Lumen fidei*”, nr 19; s. Zamboni, *Odejście i powrót do domu Ojca: grzech i nawrócenie*, w: *Synowie w Synu. Teologia moralna fundamentalna*, red. R. Tremblay, s. Zamboni, Warszawa 2009, s. 319-341; G. Rosse, *Il Vangelo di Luca. Commento esegetico e teologico*, Roma 1995, s. 603-617.

⁶⁴ Por. F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 552.

⁶⁵ Por. tamże, nr 119, 375, 590.

⁶⁶ Tamże, nr 633.

⁶⁷ Tamże, nr 1269

Tym czasem Nowe Przymierze, jak podkreśla Jan Paweł II, wyraźnie ukazuje, że „Chrystus objawiając miłość – miłosierdzie Boga, równocześnie stawiał ludziom wymaganie, aby w życiu swoim kierowali się miłością i miłosierdziem. Wymaganie to stanowi sam rdzeń orędzi mesjańskiego, sam rdzeń etosu Ewangelii”⁶⁸. Przecież, zawsze chodzi o miejsce w życiu człowieka „miłości jako siły jednoczącej i dźwigającej zarazem, miłości miłosiernej”⁶⁹, dodaje Jan Paweł II.

6. Modlitwa jako czyn miłosierdzia

Dopóki człowiek żyje, jest szansa, aby wszystko uratować. Bóg wykorzystuje najmniejszy cień nadziei w człowieku, aby go do siebie przyprowadzić i zwrócić mu naruszona godność. Każdy, kto tego doświadczył, zobowiązany jest nie tylko wysławiać miłosierdzie Boga, ale powinien z całą mocą świadczyć o nim wśród tych, którzy nie mają odwagi zwrócić się ku Bogu. Można zewnętrznie trwać przy Bogu, ale zachowywać się jak niewolnik, służąc Mu, lecz czyniąc to z lęku (por. Łk 15, 11-32). W Chrystusie tajemnica nieskończonego miłosierdzia Bożego względem człowieka zdolna jest sięgnąć aż do ukrytych korzeni jego nieprawości, aby skierować go ku nawróceniu, aby go odkupić i skłonić do pojednania (por. Ef 2, 4-5)⁷⁰. Modlitwa jako czyn miłosierdzia

„W żadnym czasie, pisze Jan Paweł II, w żadnym okresie dziejów – a zwłaszcza w okresie tak przełomowym jak nasz – Kościół nie może zapomnieć o modlitwie, która jest wołaniem o miłosierdzie Boga wobec wielorakiego zła, jakie ciąży nad ludzkością i jakie jej zagraża. To właśnie jest podstawowym prawem i zarazem powinnością Kościoła wobec Boga, a zarazem w stosunku do ludzi”⁷¹. Okoliczności „przy każdej sposobności” (Ef 6,18) odpowiada wezwaniu Jezusowemu do nieustannej modlitwy (por. Łk 18, 1.7; 21, 36), powtórzonemu przez Apostołów (por. 1 Tes 5, 17). Chodzi o nadprzyrodzoną (por. Ef 2, 22; 3, 5; Kol 1, 8; Jud 20) modlitwę „w Duchu” (Ef 6, 18).

Celem walki ze złem prowadzonej przez chrześcijan nigdy jednak nie może być zniszczenie człowieka, ma ona zmierzać do usunięcia samego zła i tego wszystkiego, co prowadzi zamęt. Szczególną rolę w tym duchowym

⁶⁸ Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, nr 3.

⁶⁹ Tamże, nr 14. Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, nr 2635.

⁷⁰ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, nr 20.

⁷¹ Tamże, nr 15.

zmaganiu odgrywa słowo Boże i modlitwa (por. Ef 6, 18). Bezpośrednim sprawdzianem tego wzrostu - zwłaszcza w dziedzinie szukania woli Bożej - będzie „głębsze poznanie” (por. Ef 1, 17) spraw Bożych i coraz subtelniejsze „wycucie” - tzn. zmysł moralny, który w najrozmaitszych sytuacjach życiowych odkryje wolę Bożą, a tym samym pozwoli nieomylnie ocenić „co lepsze”, co moralnie doskonalsze⁷².

Podjęcie tej powinności i wypełnienie jej jest tym konieczniejsze, im większe jest oddalenie się człowieka od Boga i Jego miłosierdzia, im większy wzrost sekularyzacji w świecie, im bardziej zagrożona jest godność i powołanie człowieka. W tym kontekście Jan Paweł II zwraca uwagę, że „im bardziej świadomość ludzka ulegając sekularyzacji, traci poczucie sensu samego słowa <<miłosierdzie>> - im bardziej, oddalając się od Boga, oddala się od tajemnicy miłosierdzia - tym bardziej Kościół ma prawo i obowiązek odwoływać się do miłosierdzia Boga <<wołaniem wielkim>> (por. Hbr 5, 7)”⁷³.

Właśnie modlitwę święta Faustyna podaje najczęściej jako czyn miłosierdzia oczekiwany przez Jezusa. Zalicza ją do najbardziej dostępnych i łatwych sposób czynienia miłosierdzia, który może być praktykowany wszędzie, przez wszystkich i wobec wszystkich⁷⁴. Idzie tu o cnotę teologalną miłości, która stanowi autentyczny i rozpoznawalny znak Kościoła i życia chrześcijańskiego. Jako wielkość autonomiczna, wyrażająca sama istotę życia chrześcijańskiego, tutaj jest dynamika, stały wzrost, stąd i główna jego sprężyna, miłość, powinna się stale „coraz bardziej doskonalić” (por. Flp 1, 9)⁷⁵.

Jezus Miłosierny wskazuje swej Sekretarce: „Będziesz przez modlitwę

⁷² Por. H. Schlier, *Le temps de l'Église. Recherches d'exégèse*, Tournai 1961, s. 201-211; J. Guillet, *Duch*, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 225; Y. Congar, *Spirito dell'uomo, Spirito Santo*, Brescia 1987, s. 22-27; A. Jankowski, *Duch Dokonawca. Nowy Testament o posłannictwie eschatologicznym Ducha Świętego*, Katowice 1983, s. 76-97; L. Cerfaux, *Le chrétien dans la théologie paulinienne*, Paris 1962, s. 271-286; W. Schrage, *Ethik des Neuen Testaments*, Göttingen 1982, s. 165-168.

⁷³ Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, nr 15.

⁷⁴ Por., F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 1313; H. Wejman, *Zbawcza wartość*, s. 121.

⁷⁵ Por. V. P. Furnish, *The Love Command in the New Testament*, London 1972, s. 95-111; H. Schürmann *Die Gemeinde des Neuen Bundes als Quellort des sittlichen Erkennens nach Paulus*, „*Catholica*” 26:1972, s. 18-23; T. Deidun, *New Covenant Morality in Paul*, Rome 1981, s. 106-116; W. Schrage, *Die konkreten Einzelgebote in der paulinischen Paränese. Ein Beitrag zur neutestamentlichen Ethik*, Gütersloh 1961, s. 9-10, 53-57, 252-255; L. Rossi, *Carità*, w: *Dizionario enciclopedico di teologia morale*, red. L. Rossi, A. Valsecchi, Roma 1976, s. 94-96; R. Laurentin, *Nowy wymiar miłości*, Warszawa 1977, s. 54-66.

pośredniczyć między ziemią a niebem”⁷⁶. „Zadaniem twoim jest zdobywać Mi dusze modlitwa i ofiara, zachęcaniem do ufności w miłosierdzie Moje”⁷⁷ notuje św. Faustyna słowa Jezusa. Dodaje następnie: „Nie wiemy, jaką liczbę dusz zbawić mamy swymi modlitwami i ofiara, dlatego módlmy się zawsze za grzeszników”⁷⁸ ponieważ „modlitwa duszy pokornej i miłującej rozbraja zagniewanie Ojca i ściąga błogosławieństw morze”⁷⁹. Modlitwa staje jako szczególna więź duchowa między poszczególnymi osobami oraz społecznościami chrześcijańskimi (por. 1 Tes 5, 25).

Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom Jezusa, jak również „zbolelej ludzkości”, podaje Faustyna, jako szczególny dar Pana, formuły nowych modlitw: koronki do Bożego Miłosierdzia, litanii, nowenny, do których Jezus dołączył swoje obietnice⁸⁰. „Przez odmawianie tej koronki zbliżasz ludzkość do Mnie”⁸¹, przez nią „podoła Mi się dar wszystko, o co Mnie prosić będą”⁸². Przytacza też słowa Jezusa: „Najmilsza Mi jest modlitwa, to modlitwa za nawrócenie dusz grzesznych, wiedz córko Moja, że ta modlitwa zawsze jest wysłuchana”⁸³. To zachęta do modlitwy w intencji każdego, kto ma trudności z przyjęciem Bożej woli i nie potrafi dostrzec, że Boże decyzje zawsze są pełne miłości i prowadzą do wolności (por. Rz 10, 1)⁸⁴.

7. Cierpienie jako czyny miłosierdzia

„Cierpienie jest skarbem największym na ziemi – pisze św. Faustyna – prawdziwą miłość mierzy się termometrem cierpień”⁸⁵. Podkreśla w ten sposób pośrednio dwa pozytywne aspekty doświadczanego cierpienia:

⁷⁶ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 438

⁷⁷ Tamże, nr 1690.

⁷⁸ Tamże, nr 1783.

⁷⁹ Tamże, nr 320.

⁸⁰ Por. tamże, nr 475, 796, 929, 949, 1035, 1059, 1379, 1565, 1797; H. Wejman, *Zbawcza wartość*, s. 123-124.

⁸¹ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 929.

⁸² Tamże, nr 1541.

⁸³ Tamże, nr 1397.

⁸⁴ Por. C. Larcher, *L'actualité chrétienne de l'Ancien Testament à après le Nouveau Testament*, Paris 1962, s. 260-265; B. Kaye, *Law and Morality in the Epistles of the New Testament*, w: *Law, Morality and the Bible. A Symposium*, red. B. Kaye, G. Wenham, Dovners Grove 1978, s. 80-84; H.-D. Wendland, *Etica del Nuovo Testamento*, s. 93-98; s. Lyonnet, *Liberté chrétienne et loi de l'Ésprit selon saint Paul*, w: I. de La Potterie, s. Lyonnet, *La vie selon l'Ésprit, conditio du chrétien*, Paris 1965, s. 170-179.

⁸⁵ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 342.

jego wartość jako czynu miłosierdzia oraz wielkie znaczenie w oczyszczeniu i uświęceniu osobistym człowieka. Cierpienie niezawinione osiągnęło pełny i owocny wymiar w zbawczym dziele Jezusa Chrystusa (por. 1 Kor 1, 22-24)⁸⁶. To rodzi wartość cierpienia ludzi zjednoczonych z cierpieniami Chrystusa. Św. Paweł dopowie: „cierpienie terażniejszych nie można stawiać na równi z chwałą, która ma się w nim objawić” (Rz 8, 18) oraz „w moim ciele dopełniam braki udręk Chrystusa dla dobra Jego Ciała, którym jest Kościół” (Kol 1, 24)⁸⁷. „Cierpiący człowiek jest drogą Kościoła, bowiem jest on przede wszystkim drogą samego Chrystusa, miłosiernego Samarytania”⁸⁸. W mesjańskim programie Chrystusa cierpienie jest wyzwaniem, które ma wyzwalać miłość i w ten sposób budować „cywilizację miłości”⁸⁹.

Cierpienie Święta traktuje jako szczególny dar Boży i ceni je tak, że nie waha się napisać: „Aniołowie, gdyby mogli, to by nam dwóch rzeczy zazdrościli: pierwszej – to jest przyjmowania Komunii św., a drugiej – to jest cierpienia”⁹⁰. Aby jednak doświadczenie cierpienia miało taką wartość o jakiej pisze Święta musi być ono zjednoczone z cierpieniem zbawczym Jezusa gdyż samo w sobie takiej mocy nie posiada. „Abym miała zasługę za cierpienie, pisze w swoim „Dzienniczku”, łączyć się będę w cierpieniu ściśle z Męką Pana Jezusa”⁹¹ i dalej „łączę wszystkie cierpienia moje z Twoimi i składam do skarbca Kościoła dla pożytku dusz”⁹².

Także Maryja, jako prawdziwa Córa Syjonu, doświadczy w życiu boleśnego przeznaczenia swego narodu. Razem z Synem, będzie Ona stanowić centrum sprzeciwu, wobec którego będą się musiały odkryć zamysły serc ludzkich: za Jezusem lub przeciw Niemu (por. Łk 2, 35; Ez 14, 17; Za 12, 10). Maryja będzie współuczestniczyć odkupieńczo, jako Matka, w cierpieniach Jezusa (por. J 19, 25-27). Więcej boleść z powodu odrzucenia Jezusa przez ludzi będzie w ciągu wieków raniła Jej duszę⁹³. Dlatego budowanie świata

⁸⁶ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, nr 4; A. Muszala, *Przewodnik po cierpieniu*, Kraków 2016, s. 72-74; R. Tremblay, *L’ „innalzamento” del Figlio*, s. 37-77.

⁸⁷ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exultate”*, nr 92; Jan Paweł II, *List apostolski „Salvifici doloris”*, Città del Vaticano 1984, nr 30; G. Greshake, *Dlaczego Bóg pozwala nam cierpieć*, Kielce 2008, s. 90; R. Tremblay, *Voi, luce del mondo*, s. 65-78; F.-X. Durrwell, *Cristo nostra Pasqua*, San Paolo 2003, s. 181-187; H.-D. Wendland, *Etica del Nuovo Testamento*, s. 42-47.

⁸⁸ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, nr 53.

⁸⁹ Por. Jan Paweł II, *List apostolski „Salvifici doloris”*, nr 30.

⁹⁰ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 1804.

⁹¹ Tamże, nr 1762,

⁹² Tamże, nr 740.

⁹³ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, nr 50; Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpa-*

w duchu miłości miłosiernej Kościół zawiera Maryi, „Matce Miłosierdzia”⁹⁴.

Znając wartość cierpienia, Faustyna nie waha się przyjmować go w swoim życiu. Siła łaski Bożej zwycięża ludzkie słabości. Im bardziej człowiek jest słaby, tym wyraźniej zauważa się działanie łaski Bożej (por. 2 Kor 12, 9). Wie jednocześnie, że sam Pan potrzebuje niejako jej cierpienia jako włączenia się w Jego Dzieło Zbawcze⁹⁵. Notuje Święta: „zażądał Pan ode mnie, abym Mu się oddała jako ofiara”⁹⁶ i dalej słowa Jezusa „Potrzeba mi cierpienia twoich dla ratowania dusz”⁹⁷, „pragnę, pragnę zbawienia dusz; pomóż Mi, córko Moja, ratować dusze. Złącz swe cierpienia z Meką Moją i ofiaruj Ojcu Niebieskiemu za grzeszników”⁹⁸. I na innym miejscu: „jedną jest cena, za którą się kupuje dusze – a to jest cierpienie połączone z cierpieniem Moim na krzyżu”⁹⁹.

Jezus przeszedł drogę cierpienia. Tą samą drogą pójść także jego uczniowie, gdyż uczeń powinien naśladować Mistrza. Kto idzie za Jezusem, musi uczyć się od Niego przyjmowania różnych utrapień życia (por. Łk 9, 23). W pewnych okolicznościach uczeń ma być gotowy nawet do oddania swojego życia za Chrystusa i Ewangelię (por. J 15, 13). „Niech każdy ma na oku nie tylko swoje własne sprawy, ale też i drugich (...) bo i Chrystus ogołocił samego siebie, przyjąwszy postać sługi, stawszy się posłusznym aż do śmierci – a śmierci krzyżowej” (Flp 2, 4-8)¹⁰⁰. Tylko taka postawa zapewnia człowiekowi zbawienie wieczne (por. Mt 16, 24)¹⁰¹.

sterska o Kościele w świecie współczesnym „*Gaudium et spes*”, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, nr 22; Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, nr 59; R. E. Brown, *La morte del Messia. Un Commentario ai racconti della passione nei quattro vangeli*, Brescia 1999, s. 1149-1155; A. Gelin, *Pismo św. o człowieku*, Paris 1971, s. 56-65.

⁹⁴ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, nr 118.

⁹⁵ Por. F. X. Durrwell, *La mort du Fils*, Paris 2006, s. 134-136; J.-F. Collange, *De Jésus à Paul: L'étique du Nouveau Testament*, s. 228-231; A. Muszala, *Przewodnik po cierpieniu*, s. 83-85; s. Grabska, *Comment lire les lettres de Saint Paul pour utiliser son enseignement dans la théologie morale contemporaine*, „*Studia moralia*” 13:1975, s. 55-59.

⁹⁶ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 190.

⁹⁷ Tamże, nr 1612.

⁹⁸ Tamże, nr 1032.

⁹⁹ Tamże, nr 324.

¹⁰⁰ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, nr 1717; R. Tremblay, *Radicati e fondati nel Figlio*, s. 125-140; E. Bosetti, *Il Figlio e i figli di Dio*, s. 227-230; R. Tremblay, *L'„immalzamento” del Figlio*, 69-77; M. Hengel, *Il Figlio di Dio. L'origine della cristologia e la storia della religione giudeo-ellenistica*, Brescia 1984, s. 16-124; s. Legasse, *I poveri di spirito. Vangelo e non violenza*, Brescia 1976, s. 25-29.

¹⁰¹ Por. Franciszek, *Adhortacja apostołska „Gaudete et exsultate”*, nr 90, 135; Franciszek,

Jezus cierpiał dla ustanowienia królestwa Bożego i wszyscy, którzy kontynuują to dzieło, muszą dzielić Jego cierpienia. Paweł „raduje się w cierpieniach” (por. Kol 1, 24), chętnie je ofiarowując w intencji swoich adresatów (por. Ga 4, 19; 2 Tm 2, 10), bo przez to przyczynia się w tajemniczy sposób do „dobra Ciała Chrystusa, którym jest Kościół” (por. Kol 1, 24). Tajemnicze jest „dopełnienie w ciele udręk Chrystusa” (por. Kol 1, 24). Zatem osobiste udręki Pawła, ściślełączonego z Chrystusem (por. 2 Kor 1, 5; 4, 10-11; Ga 6, 17) stają się własnością Chrystusa, Jego Ciała eklezjalnego¹⁰².

Tak rozumiane i przyjmowane cierpienie staje się darem włączającym człowieka w dzieło zbawienia świata, staje się ofiarowaniem życia za braci, znakiem najwyższej miłości według słów Pana: „Nie ma większej miłości od tej gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich” (J 15, 13). Stąd misterium paschalne stanowi szczytowy punkt objawienia miłosierdzia¹⁰³. Takie pojmowanie i przyjmowanie cierpienia w codziennym życiu proponuje światu św. Faustyna w swoim przesłaniu¹⁰⁴.

8. Dążenie do doskonałości jak czyni miłosierdzia

Skoro jednak człowiek może rzeczywiście wzrastać w łasce Boga (por. J 15, 2; Mt 13, 8; Ef 3, 15-19), a ten wzrost jest także zadaniem człowieka (por. Ef 4, 15), to ludzkie dążenie do świętości – jako forma po-

Encyklika „*Lumen fidei*”, nr 16; R. Tremblay, „*Ma io vi dico...*”. *L'agire eccellente, specifico della morale cristiana*, Bologna 2005, s. 102-105; J. B. Brantschen, *Dlaczego istnieje cierpienie?* s. 82-85; R. Tremblay, *Radicati e fondati nel Figlio*, s. 125-140.

¹⁰² Por. Franciszek, *Adhortacja apostołska „Gaudete et exultate”*, nr 92; Jan Paweł II, *List apostołski „Salvifici doloris”*, nr 30; Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, nr 56; A. Muszala, *Przewodnik po cierpieniu*, s. 82-84.

¹⁰³ „Jezus nad wszystko swoim postępowaniem, całą swoją działalnością objawił, że w świecie, w którym żyjemy, obecna jest miłość. Jest to miłość czynna, miłość, która zwraca się do człowieka, ogarnia wszystko, co składa się na jego człowieczeństwo. Miłość ta w sposób szczególnie daje o sobie znać w zetknięciu z cierpieniem, krzywdą, ubóstwem, w zetknięciu z całą historyczną <<ludzka kondycją>>, która na różne sposoby ujawnia ograniczoną i słabość człowieka zarówno fizyczną, jak i moralną. Właśnie ten sposób i zakres przejawiania się miłości nazywa się w języku biblijnym <<miłosierdziem>>” (Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, nr 3).

¹⁰⁴ Por. Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, nr 16; N. Lazure, *Les valeurs morales de la théologie johannique (Évangile et Épîtres)*, Paris 1965, s. 155-158; H. Wejman, *Zbawcza wartość*, s. 125; F. Gryglewicz, *Życie chrześcijańskie w ujęciu św. Jana*, Katowice 1984, s. 29-38; A. Grail, *De la Morale du Nouveau Testament*, „*Lumière et vie*” 1955, nr 21, s. 7-9; O. Prunet, *La morale chrétienne après les écrits johanniques*, Paris 1957, s. 135-139

słuszeństwa Bogu i Jego łasce – jest całkowicie uprawnione i konieczne¹⁰⁵. Świętość jest „podstawowym dziedzictwem synów Bożych, „szczególnym podobieństwem do Chrystusa”, „odzwierciedleniem doskonałości Ojca”¹⁰⁶.

Ukazując to wzrastanie ku najwyższej miłości, czyli wzrastanie człowieka w świętości, wskazuje Święta i na drugi aspekt podejmowanego aktu. Jest nim wartość samego dążenia do doskonałości, czyli trudu ,jaki podejmuje człowiek, walcząc z własnym grzechem i słabością, pracując nad ugruntowaniem cnót, uległością woli Bożej i w konsekwencji, otwierając się coraz bardziej na zjednoczenie z Bogiem¹⁰⁷. To „dążenie do te <<wysokiej miary>> zwyczajnego życia chrześcijańskiego”¹⁰⁸, które opiera się na darze i przykazaniu miłości¹⁰⁹. Zdobywając się na coraz większą miłość, chrześcijanin staje się coraz doskonalszym pod względem świętości, a to z kolei sprawia, że jego spotkanie z Jezusem w dzień Jego przyjścia będzie pełne radości i chwały. Więcej, świadectwo miłości jest fundamentem chrześcijańskiej wspólnoty. Z miłości wobec najbliższych wyrasta miłość do wszystkich ludzi (por. Ga 6, 10) i świętość wobec Boga (por. 1 Tes 3, 13; 4, 7)¹¹⁰.

Z jednej strony wskazuje Święta na potrzebę otwarcia się w tym wysiłku na moc łaski: „Nawet łask Moich nie jesteś zdolna przyjąć, bez szczególnej pomocy Mojej – wiesz czym jesteś”¹¹¹ a z drugiej na konieczność własnego wysiłku człowieka. Jak wszystko w życiu chrześcijanina, tak i tu wartość aktu czerpana jest z Boga, jak ze źródła ale konieczne jest podjęcie trudu wzrastania. Bóg na wzór dobrego ojca korzysta z cierpienia jako środka wychowawczego, ku budowaniu świętości (por. Hbr 12, 2-6; Prz. 3, 11-12). Życie duchowe daje i rozwija tylko Bóg (por. Hbr 10, 38), ku perspektywie wieczności, która jest uczestnictwem, w Jego świętości. Karcenie ludzi przez Boga ma na celu pouczenie ich i wychowanie, aby wszyscy mogli

¹⁰⁵ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*, nr 40; Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, nr 10, 17.

¹⁰⁶ Por. Jan Paweł II, *Otrzymałście ducha przybrania za synów*. Orędzie na Światowy Dzień Młodzieży 1991. Città del Vaticano 1990, nr 4.

¹⁰⁷ Por. Jan Paweł II. *Szczęśliwi, którzy strzegą przykazań. Homilia podczas nabożeństwa czerwcowego*, Elbląg, 6.06.1999, *L'Osservatore Romano* 20:1999, nr 8, nr 4.

¹⁰⁸ Jan Paweł II, *List apostolski „Novo millennio ineunte”*, Città del Vaticano 2001, nr 31.

¹⁰⁹ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, nr 107.

¹¹⁰ Por. H.-D. Wendland, *Etica del Nuovo Testamento*, s. 141-145; P. Grelot, *Problèmes de morale fondamentale. Une éclairage biblique*, Paris 1982, s. 86-89; J. Cambier, *La liberté chrétienne selon saint Paul*, „Lumière et vie” 12:1963, s. 23-31; G. Bonnet, *Au nom de la Bible et de l'Évangile, quelle morale*, Paris 1978, s. 112-114.

¹¹¹ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 738.

dojść do świętości (por. Hbr 12, 10). Boża pedagogia płynie z ojcowskiej miłości, a kto chciałby jej uniknąć, pozbawia się udziału w dziecięctwie Bożym (por. Hbr 12, 1-13)¹¹².

W wielu miejscach swego „Dzienniczka” Faustyna pisze o znaczeniu tego „trudu wzrastania” w świętości¹¹³. „Jeżeli dążysz do doskonałości, notuje św. Faustyna, wiele dusz uświęcisz, a jeżeli byś nie dążył do świętości, tym samym wiele by dusz pozostało niedoskonałymi. Wiedz o tym, że ich doskonałość od twojej doskonałości zależeć będzie”¹¹⁴ ponieważ „im dusza doskonalsza, tym większe światło rozciąga wokół siebie i dalej sięga; może być ukryta i nieznaną nawet najbliższemu, a jednak jej świętość odbija się w duszach na najodleglejszych krańcach świata”¹¹⁵.

Rozumiejąc to, zachęca dzisiejszy świat do przyjęcia daru i zadania świętości i sama przyjmuje go w całej pełni. Pisze ona w „Dzienniczku”: „staram się o jak największą doskonałość, aby być pożyteczną Kościołowi. Każdej pojedynczej duszy czy to świętość, czy upadek odbija się w całym Kościele. Ja obserwując siebie i tych z którymi jestem bliżej, poznałam, jak wielki wpływ wywieram na inne dusze, nie przez jakieś heroiczne czyny, bo te są same z siebie uderzające, ale przez tak drobne, jak poruszenie ręki, spojrzenie i wiele innych rzeczy, których nie wymieniam, a jednak działają i odbijają się w innych duszach”¹¹⁶. Jednak świętość jest ostatecznie dziełem, którego dokonuje Chrystus mocą Ducha Świętego. Człowiek nie może osiągnąć świętości bez pomocy łaski¹¹⁷.

I dalej „staram się o świętość, bo przez to będę pożyteczną Kościołowi. Robię ustawicznie wysiłki w nocie, staram się wiernie naśladować Jezusa, a ten szereg codziennych cnót, cichych, ukrytych, prawie niedostrzegalnych, ale spełnianych z wielką miłością składam do skarbca Kościoła Bożego na korzyść wspólną dusz. Czuję wewnątrz, jakbym miała odpo-

¹¹² Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, nr 9; Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, nr 57; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 1, 17; A. Schultz, *Nachfolgen und Nachahmen. Studien über das Verhältnis der neutestamentlichen Jüngerschaft zur urchristlichen Vorbildethik*, München 1962, s. 293-298; K. H. Schelkle, *Teologia Nowego Testamentu*, t. 3: *Etos*, Kraków 1984, s. 30-32.

¹¹³ Por. F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 163, 1165, 1364, 1475, 1505.

¹¹⁴ Tamże, nr 1165.

¹¹⁵ Tamże, nr 1601.

¹¹⁶ Tamże, nr 1475.

¹¹⁷ Por. Jan Paweł II, *List apostolski „Mulieris dignitatem”*, Città del Vaticano 1988, nr 27.

wiedzialność za wszystkie dusze, czuję dobrze, że żyję nie tylko dla siebie, ale dla całego Kościoła”¹¹⁸.

Wobec tych, którzy chcą pójść za Nim, ukazuje konsekwencje, jakie się z tym wiążą. Naśladowanie Jezusa nie jest czynnością jednorazową, ale wymaga nieustannej kontynuacji. Życie człowiek stoi bowiem w miejscu, ale ciągle się rozwija. Podobnie więc, musi się rozwijać relacja z Jezusem, jeśli ma być prawdziwa i życiodajna. Kto pragnie być uczniem Chrystusa, musi być gotów na największe trudy i cierpienia ze śmiercią włącznie (por. Łk 9, 23; Mt 16, 24)¹¹⁹.

Podsumowanie

W dzisiejszym świecie nacechowanym egoizmem, hedonizmem, konsumpcjonizmem Orędzie Miłosierdzia, jakie przedstawia św. Faustyna Kowalska, staje się wołaniem o powrót człowieka do wartości chrześcijańskich, do źródła jakim jest sam Bóg. „Nie zazna ludzkość spokoju, dopokąd nie zwróci się do Źródła Miłosierdzia Mojego”¹²⁰ – wskazuje wyraźnie.

To wołanie o powrót człowieka do Boga, jest równocześnie wielkim wołaniem o życie w duchu, czyli o życie w pełni człowieczeństwa. W pełni zjednoczenia z Bogiem, w pełni miłości i wolności dziecka Bożego. Jest to przesłanie bardzo naglące w obecnej sytuacji świata i „ostatnie” jak określił je Jezus w jednym z objawień: „daję ludzkości ostatnia deskę ratunku – to jest ucieczkę do miłosierdzia Mojego”¹²¹. Jak widać, przyjęcie tego przesłania jest konieczne dla ludzkości, ale równocześnie jest bardzo łatwe i możliwe dla każdego. Odpowiada ono bowiem, jak wskazuje Święta, na pragnienia i potrzeby wpisane najgłębiej w ludzkie serca, jest upragnioną odpowiedzią na pytania i bolączki naszych czasów, a także realizacją jego nie stanowi trudności dla natury ludzkiej, a wymagania jego nie przekraczają ludzkich możliwości, „jest ono przystępne dla wszelkiej duszy”¹²².

„Boże upusty uchyliły się dla nas, chcijmy z niuch korzystać nim nadej-

¹¹⁸ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 1505.

¹¹⁹ Por. Franciszek, *Adhortacja apostołska „Gaudete et exsultate”*, nr 90; G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1986, s. 561-564; R. Tremblay, *Radicati e fondati nell Figlio*, s. 125-140; J. Pierron, P. Grelot, *Posłannictwo*, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 722-725; R. Tremblay, „*Ma io vi dico...*”, s. 102-105; L. Di Pinto, *L'uomo visto da Gesu di Nazareth*, w: *L'antropologia biblica*, red. G. De Gennaro, Napoli 1981, s. 677-705.

¹²⁰ F. Kowalska, *Dzienniczek*, nr 699.

¹²¹ Tamże, nr 998.

¹²² Tamże, nr 1317.

dzie dzień sprawiedliwości Bożej”¹²³ i dalej „Jeżeli dusza nie czyni miłosierdzia w jakikolwiek sposób, nie dostąpi miłosierdzia Mojego w dzień sądu. O, gdyby dusze umiały gromadzić sobie skarby wieczne, nie byłyby sądzone, uprzedzając sądy Moje miłosierdziem”¹²⁴. Miłosierdzie ma zatem także odniesienia i aplikacje międzyludzkie. To wręcz miłosierna miłość bliźniego wyrażająca się w bogactwie czynów, manifestowanych na różne sposoby. To szczególnie modlitwa, cierpienie i doskonałość stają się miejscami owej znaczony miłosierdziem miłości bliźniego. „Dzienniczek” Siostry Faustyny Kowalskiej jeszcze raz okazał się znakomitym źródłem dla prowadzonej refleksji naukowej, wobec którego teologia musi stanąć w autentycznej postawie pokory, choć twórczo otwarta na taki wspaniały dar Boży.

Streszczenie

Podstawowe oczekiwanie Jezusa względem człowieka to uczynki miłosierdzia, które winny wypływać z miłości ku Bogu. To pragnienie miłości i miłosierdzia. Miłosierdzie jest drugim imieniem miłości. Wielkość odpowiedzi człowieka polega na wielkiej miłości. Podejmowane dzieła miłosierdzia to czyn, słowo, modlitwa, cierpienie i dążenie do doskonałości, do świętości, postrzegane, jako naśladowanie Chrystusa i miłość bliźniego. Nawet oczy, uszy, język, ręce, nogi i serce winny być miłosierne. Miłości ku Bogu, nie wolno oddzielać od miłości ku braciom. To wołanie o powrót człowieka do Boga oraz o życie w duchu miłosierdzia, a więc w pełni zjednoczenia z Bogiem, w pełni miłości i wolności dziecka Bożego. Miłosierdzie jest najlepszą odpowiedzią na pytania i bolączki czasów współczesnych, a jego realizacja nie stanowi trudności dla natury ludzkiej, a wymagania jego nie przekraczają ludzkich możliwości.

Słowa kluczowe: *miłosierdzie, Faustyna Kowalska, czyny miłosierdzia, modlitwa, cierpienie, doskonałość.*

¹²³ Tamże, nr 1159.

¹²⁴ Tamże, nr 1317.

The Message of Merciful Love Towards our Neighbour

Summary

Jesus basically expects each human being to carry out the deeds of mercy, whose source is the love for God. It is a desire for love and mercy. Mercy is another name for love. The scale of man's answer is the extent of their love. The works of mercy are: deeds, words, prayers, sufferings and striving for perfection, for holiness, perceived as the imitation of Christ and love of one's neighbor. Our eyes, ears, tongue, hands, legs and heart should practice love toward others. Love for God must not be separated from our neighbors' love. This is a call for man to return to God, to live in the spirit of mercy, which means one's full union with God in the fullness of love and in the freedom of God's children. Mercy is the best answer given for various questions and pains of today's world. Practicing mercy is neither beyond human capacities nor beyond the possibilities of human nature.

Keywords: Faustyna Kowalska, mercy, deeds, prayer, suffering, perfection.

Bibliografia:

Agbanou V. K., *Le discours eschatologique de Matthieu 24-25: tradition et rédaction*, Paris 1983.

Barth G., *Das Gesetzesverständnis des Evangelisten Matthäus*, w: G. Bornkamm, G. Barth, H. J. Held, *Überlieferung und Auslegung in Matthäusevangelium*, Neukirchen – Vluyn 1965, s. 54-154.

Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, Città del Vaticano 2005.

Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, Città del Vaticano 2007.

Bonnet G., *Au nom de la Bible et de l'Évangile, quelle morale*, Paris 1978.

Bosetti E., *Il Figlio e i figli di Dio. Etica filiale del Nuovo Testamento*, „Rivista di teologia morale” 36(2004), s. 227-245.

Bouwman G., *L'imitazione di Cristo nella Bibbia*, Bari 1969.

Bóg Ojciec miłosierdzia, Oficjalny dokument Papieskiego Komitetu Obchodów Wielkiego Jubileuszu, Katowice 1998.

Brantschen J. B., *Dlaczego istnieje cierpienie? Wielkie pytanie do Boga*, Kraków 2012.

Brown R. E., *La morte del Messia. Un Commentario ai racconti della passione nei quattro vangeli*, Brescia 1999.

- Caffarra C., *Viventi in Cristo*, Milano 1981.
- Cambier J., *La liberté chrétienne selon saint Paul*, „Lumiere et vie” 12:1963, s. 5-40.
- Cerfaux L., *Le chrétien dans la théologie paulinienne*, Paris 1962.
- Collange J.-P., *De Jésus à Paul: L'étique du Nouveau Testament*, Genève 1980.
- Congar Y., *Spirito dell'uomo, Spirito Santo*, Brescia 1987.
- Coppens J., *La doctrine biblique sur l'amour de Dieu et du prochain*, „Ephemerides theologicae lovanienses” 40:1964, s. 252-299.
- Deidun T., *New Covenant Morality in Paul*, Rome 1981.
- Di Pinto L., *L'uomo visto da Gesù di Nazareth*, w: *L'antropologia biblica*, red. G. De Gennaro, Napoli 1981, s. 645-716.
- Durrwell F.-X., *Cristo nostra Pasqua*, San Paolo 2003.
- Durrwell F.-X., *Il Padre. Dio nel suo misterio*, Roma 1998.
- Durrwell F.-X., *La mort du Fils*, Paris 2006.
- Feuillet A., *Le caractère universel du jugement et la charité sans frontières en Mt 25,31-46*, „Nouvelle revue theologique” 102(1980), s. 179-196.
- Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exultate”*, Città del Vaticano 2018.
- Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, Città del Vaticano 2013.
- Furnish V. P., *The Love Command in the New Testament*, London 1972.
- Gelin A., *Pismo św. o człowieku*, Paris 1971.
- Gerhardsson B., *Geistiger Opferdienst nach Matth 6,1-6.16-21*, w: *Neues Testament und Geschichte. O. Cullmann zum 70. Geburtstag*, red. H. Baltensweiler, B. Reicke, Zurich-Tübingen 1972, s. 69-77.
- Giavini G., *Le norme etiche della Bibbia e l'uomo d'oggi, II: Il discorso della montagna nella problematica attuale circa il valore delle norme etiche del Nuovo Testamento*, „Scuola cattolica” 100:1972, s. 83-97.
- Gnilka J., *Il Vangelo di Matteo*, t. 2, Brescia 1991.
- Grabska S., *Comment lire les lettres de Saint Paul pour utiliser son enseignement dans la théologie morale contemporaine*, „Studia moralia” 13:1975, s. 41-65.
- Grail A., *De la Morale du Nouveau Testament*, „Lumiere et vie” 1955, nr 21, s. 3-12.
- Grelot P., *Problèmes de morale fondamentale. Une éclairage biblique*, Paris 1982.
- Greshake G., *Dlaczego Bóg pozwala nam cierpieć*, Kielce 2008.
- Gryglewicz F., *Życie chrześcijańskie w ujęciu św. Jana*, Katowice 1984.

Guillet J., *Duch*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań-Warszawa 1973, s. 224-226.

Halik T., *Dotknij ran*, Kraków 2010.

Häring B., *Liberi e fedeli in Cristo. Teologia morale per laici*, t. 1, Roma 1980.

Hengel M., *Il Figlio di Dio. L'origine della cristologia e la storia della religione giudeo-ellenistica*, Brescia 1984.

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, Città del Vaticano 1988.

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Pastores gregis”*, Città del Vaticano 2003.

Jan Paweł II, *Bądźmy świadkami miłosierdza*. Homilia podczas Mszy św. beatyfikacyjnej, Błonia krakowskie, 18.08.2002, „L'Osservatore Romano” 23:2002, nr 9, s. 20-22.

Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, Città del Vaticano 1980.

Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, Città del Vaticano 1979.

Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris missio”*, Città del Vaticano 1990.

Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, Città del Vaticano 1993.

Jan Paweł II, *List apostolski „Mulieris dignitatem”*, Città del Vaticano 1988.

Jan Paweł II, *List apostolski „Novo millennio ineunte”*, Città del Vaticano 2001.

Jan Paweł II, *List apostolski „Salvifici doloris”*, Città del Vaticano 1984.

Jan Paweł II, *List apostolski „Tertio millennio adveniente”*, Città del Vaticano 1994.

Jan Paweł II, *Nieustannie błagajmy o miłosierdzie Boże*. Przemówienie w sanktuarium Miłosierdzia Bożego, Kraków-Łagiewniki, 7.06.1997, „L'Osservatore Romano” 18:1997, nr 7, s. 52-53.

Jan Paweł II, *Otrzymałście ducha przybrania za synów*. Orędzie na Światowy Dzień Młodzieży 1991, Città del Vaticano 1990.

Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1995.

Jan Paweł II, *Szczęśliwi, którzy strzegą przykazań*. Homilia podczas nabożeństwa czerwcowego, Elbląg, 6.06.1999, „L'Osservatore Romano” 20:1999, nr 8, s. 17-19.

Jan Paweł II, *Zawierzcie cały świat Bożemu miłosierdziu*. Homilia podczas Mszy św., z okazji konsekracji świątyni Bożego Miłosierdzia, Kraków-Łagiewniki, 17.08.2002, „L'Osservatore Romano” 23:2002, nr 9, s. 17-18.

Jankowski A., *Duch Dokonawca*. Nowy Testament o posłannictwie eschatologicznym Ducha Świętego, Katowice 1983.

Kamieniecka J., *Postawa ufności Bogu miłosiernemu w życiu chrześcijańskim w świetle wybranych pism Sługi Bożego Księdza Michała Sopoćko*, Warszawa 1998, (mps Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)

- w Warszawie).
- Katechizm Kościoła Katolickiego, Poznań 2002.
- Kaye B., *Law and Morality in the Epistles of the New Testament*, w: *Law, Morality and the Bible. A Symposium*, red. B. Kaye, G. Wenham, Dovners Grove 1978, s. 72-97.
- Kowalska F., *Dzienniczek*, Kraków 1983.
- Larcher C., *L'actualité chrétienne de l'Ancien Testament à après le Nouveau Testament*, Paris 1962.
- Laurentin R., *Nowy wymiar miłości*, Warszawa 1977.
- Lazure N., *Les valeurs morales de la théologie johannique (Évangile et Épîtres)*, Paris 1965.
- Legasse S., *I poveri di spirito. Vangelo e non violenza*, Brescia 1976.
- Lyonnet S., *Liberté chrétienne et loi de l'Ésprit selon saint Paul*, w: I. de La Potterie, s. Lyonnet, *La vie selon l'Ésprit, conditio du chrétien*, Paris 1965, s. 169-195.
- Muszala A., *Przewodnik po cierpieniu*, Kraków 2016.
- Orchowski J., *Święta Siostra Faustyna i Boże Miłosierdzie*, Nowy Sącz 2002.
- Panimolle S., *Lettura pastorale del Vangelo*, t. 3, Bologna 1984.
- Pierron J., Grelot P., *Posłannictwo*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań-Warszawa 1973, s. 719-725.
- Piękno i bogactwo Miłosierdzia*, red. Siostry Zgromadzenia Matki Bożej Miłosierdzia, Kraków 2004.
- Prunet O., *La morale chrétienne à après les écrits johanniques*, Paris 1957.
- Rad G von, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1986.
- Rosse G., *Il Vangelo di Luca. Commento esegetico e teologico*, Roma 1995.
- Rossi L., *Carità*, w: *Dizionario enciclopedico di teologia morale*, red. L. Rossi, A Valsecchi, Roma 1976, s. 89-99.
- Różycki I., *Nabożeństwo do Miłosierdzia Bożego*, Kraków 1999.
- Salij J., *Wielowarstwowość naśladowania Boga*, w: *Powołanie człowieka*, t. 3: *Być człowiekiem*, red. B. Bejze, Poznań - Warszawa 1974, s. 257-280.
- Schekle H. H., *Teologia Nowego Testamentu*, t. 3: *Etos*, Kraków 1984.
- Schlier H., *Le temps de l'Église. Recherches d'exégèse*, Tournai 1961.
- Schnackenburg R., *Nauka moralna Nowego Testamentu*, Warszawa 1983.
- Schrage W., *Die konkreten Einzelgebote in der paulinischen Paränese. Ein Beitrag zur neutestamentlichen Ethik*, Gütersloh 1961.
- Schrage W., *Ethik des Neuen Testaments*, Göttingen 1982.
- Schultz A., *Nachfolgen und Nachahmen. Studien über das Verhältnis der neutestamentlichen Jüngerschaft zur urchristlichen Vorbildethik*, München 1962.

Schürmann H., *Die Gemeinde des Neuen Bundes als Quellort des sittlichen Erkennens nach Paulus*, „Catholica” 26:1972, s. 15-37.

Scola A., *Chi e la Chiesa? Una chiave antropologica e sacramentale per l'ecclesiologia*, Brescia 2005.

Siepak E., Dłubak N., *Duchowość świętej Faustyny*, Kraków 2000.

Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 104-163.

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 526-606.

Spicq C., *La morale de l'agape selon le Nouveau Testament*, „Lumiere et vie” 1955, nr 21, s. 103-122.

Stuhlmacher P., *Versöhnung, Gesetz und Gerechtigkeit. Aufsätze zur biblischen Theologie*, Göttingen 1981.

Tremblay R., *L'„innalzamento” del Figlio, fulcro della vita morale*, Roma 2001.

Tremblay R., *„Ma io vi dico...”. Lagire eccellente, specifico della morale cristiana*, Bologna 2005.

Tremblay R., *Radicati e fondati nel Figlio. Contributi per una morale di tipo filiale*, Roma 1977.

Tremblay R., *Voi, luce del mondo... La vita morale dei Cristiani: Dio fra gli uomini*, Bologna 2003.

Wejman H., *Zbawcza wartość duchowości miłosierdzia*, Poznań 1999.

Wendland H.-D., *Etica del Nuovo Testamento*, Brescia 1975.

Wiener C., *Zaplata*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań-Warszawa 1973, s. 1107-1112.

W szkole miłosierdzia świętej Siostry Faustyny, red. Siostry Zgromadzenia Matki Bożej Miłosierdzia, Kraków 2003.

Zamboni S., *Odejście i powrót do domu Ojca: grzech i nawrócenie*, w: *Synowie w Synu. Teologia moralna fundamentalna*, red. R. Tremblay, s. Zamboni, Warszawa 2009, s. 319-341.